

UDK 342.4 (497.11) (091)

др Стеван Врачар,
редовни професор Правног факултета у Београду

ЗНАЧАЈ УПОЗНАВАЊА УСТАВНОПРАВНЕ ПРОШЛОСТИ СРБИЈЕ

Поводом објављивања три збирке устава Србије, односно и Југославије, за период 1805—1941, аутор наглашава значај уставног развитка Србије, анализира основне принципе устава Србије. Он наглашава потребу њиховог научног проучавања, укључења одговарајуће проблематике у разне наставнонаучне дисциплине, па и упознавања културне јавности и самог народа с овим значајним показатељима цивилизацијско-културног и политичког развоја Србије.

Има неких кључних знања без којих се не може замислити нормалан друштвено-политички живот ниједне заједнице и ниједног народа. То су она знања која се непосредно тичу сопствене прошлости, дакле она што носе у мањој или већој мери историјска обележја. Свеколико искуство опстајања и трајања свих народа уопште и сваког понаособ, чак, показују да се у томе налазе можда и најважнији „кључеви“ за право разумевања сопствене садашњице, сналажења у новоствореним приликама, па и за све оне градилачке подухвате чији се већи и стварнији учинци очекују у будућности. Није обична фраза када се наглашава историјски континуитет, она невидљива али увек присутна и одређујућа веза прошлост-садашњост-будућност. Зато, сваки народ који има снаге да проналази најпогоднију „формулу опстанка“ у садашњости, па и залогу неке поузданије будућности, мора непрекидно одржавати своју историјску самосвест, а то значи и свест о прошлости и свест о садашњости и свест о будућности. Наравно, управо та историјска самосвест зависи од непрегледног низа околности, оних објективних али и оних субјективних, неизбежних али и оних које су у границама могуће контроле од стране чинилаца свести, па и оног што се на површини показује као обична разборитост или памет одребених утицајних људи, у датом времену и на датом простору.

Све се ово, нарочито, огледа и у историји Србије и српског народа. Прва као одребена политичка заједница а други као одребени етникум у дугом раздобљу, а затим као мање-више формирана нација — своју драматичну историју су доживљавали и проживљавали на један

заиста специфичан начин. Припадајући мноштву оних „малих народа“ и српски народ је невољно задобио судбину непрекидне борбе за *опстанак* и у цивилизацијско-културном смислу, а, богме, и у оном правом дарвиновском смислу. Нашавши се и сам у циновском таласу „велике сеобе народа“ током шестог и седмог столећа на опустелим просторима ранијих моћних царстава — Римског и Византијског — наши преци су нашли своје *трајно историјско прибежиште*, онај неопходан простор историјског бивствовања. Као што се то, уосталом, десило и с многим другим народима током целокупне историје, претходне и потоње. Било је то, малтене, средиште Балкана, али засигурно баш онај простор на којем су се по некој неумитности непрекидно извршавали у најоштријем виду *судари различитих цивилизацијско-културних формација*, већ какве су се испољавале у датим историјским околностима. На том крајње осетљивом тлу српски народ је отпочео своје *историјско бивствовање* управо тиме што је постепено напустио своје племенско-родовске облике живота, преузео хришћанску религију, почео организовати сопствену *политичку заједницу* пре свега у облику *своје државе*. Све се то одвијало, углавном, током осмог и деветог века, на просторима старе Рашке, Косова и Метохије, старе Зете, старе Србије, Хума и осталих подручја граничних и нешто удаљенијих. Међутим, управо у тим вековима су у околним просторима текли слични процеси, праћени сталним настојањем јачих држава да продру и на тло Србије, да је покоре и подвргну политичким и верским утицајима. Верски раскол средином XI века између западно-католичке и источно-православне цркве, продори богумилства, остаци архаичне религије итд. — били су праћени и са још недовољно повезаним и чврстим унутардржавним спонама, па су унутрашњи раздори, феудалне расцепканости само отежавали конституисање српске политичке заједнице. Ипак, упркос изузетно тешким условима током раздобља XI до XIV века створена је снажна српска држава, да би на врхунцу своје моћи, за време цара Душана Силног била и најмоћнија на Балкану. Важно је да је у том раздобљу уследило и формирање особене *српске цивилизацијско-културне самобитности* која је по свим европским мерилима могла стати уз бок оним најразвијенијим тадашњег доба, па и каснијим. Са државно-правног становишта, пак, може се сматрати изузетним дометом доношење *Душановог законика* 1346. године, који је по свом духу, садржини, форми, принципима и појединим одредбама представљао једно од врхунских достигнућа средњовековног права не само Балкана већ и Европе. Али, после трагичног пораза на Косову 1389. — додуше и славном по јединствености покушаја малог српског народа да се готово сам супротстави најезди Османлија на хришћанску Европу — настаје петовековно робовање Срба под Турцима. Сведени на положај „раје“ (стоке), они су ипак успели да задрже основу и језгро свог етноса, своју традицију и обичаје, језик и религију — упркос свим зулумима, привлачној исламизацији којом се постајало равноправним подаником султана. И упркос чињеници да је српска земља била увек оно „најкрвавије поприште Балкана“ на ком се пре свега одвијао процес затирања српског народа, на сваки начин и у сваком погледу. Чак је чудно што се уопште српски народ некако успео одржати у својој етничкој самобитности у таквим немогућим историјским приликама.

Зашто све ово ваља помињати? Зато, што се у тој трагичној историјској „предигри“ налазе и оне клице драматичних историјских збивања током XIX века када је српски народ опет, као феникс, изникао из пепела и почео играти улогу која, по свим објективним мерилима, превазилази његове моћи, па и створене могућности. Јер, ако је тај мали народ, сведен пет векова на „рајетину“ (стоку), а затим подједнако распршиван и уништаван од суседних и моћних католичких држава и царевина, успео да се неким чудним инстинктом пробуди, можда и прерано у првом српском устанку 1804, дакле, свега петнаест година после изведене велике француске револуције 1789, да извојује задивљујуће успехе у борби против турских везира и паша да за циглих седам-осам година отпочне стварање *своје нове државе и свог засебног правног поретка*, онда је све то, можда, само један од показатеља његове *историјске виталности* изузетне снаге. Виталности — које није довољно свестан ни сам српски народ, а нису је свесни ни његови историјски непријатељи који су га покушавали буквално затрти током историје. Већ у овом раздобљу, па и после другог српског устанка 1815. уследило је доношење *уставноправних аката*, примерених устаничко-револуционарним раздобљима, заправо доношењу низа законских аката који су имали такав карактер.

Не улазећи овде у питање разликовања тзв. *формалноправних уставноста* и тзв. *материјалноправне уставности* можемо се условно сложити са неоспорном чињеницом да свака стручна презентирања *уставноправних аката* Србије и српског народа током XIX века и почетком XX века — представљају *драгоцен издавачки подухват* (1). Јер, управо таква врста публикација представља оно што понајвише и понајлакше и најверљивије може чињенички показати свима и свакоме *један од најважнијих компонената наше историје*, ону политичку, државно-правну, уставноправну. Ово све добија особит значај у данашње време свеопштег преиспитивања уставности садашње Југославије и у том склопу и уставности Србије. Као да се нешто десило — додуше после многих деценија намерно ствараног мамурлука и мрака у којима је требало избрисати малтене сваки траг историјске прошлости и славе српског народа, а све — по свему судећи — на перфидној „политичкој линији“ *уништавање историјске самосвести српског народа*. Та у основи антисрпска линија представља само наставак оних закулисних и отворених, перфидних и насрљивих настојања, на жалост, не тако малобројних и не безначајних спољних и унутрашњих непријатељски расположених снага. И да не би било ничег новог у томе, карактеристично је да је у тим настојањима било увек и има сада поприличан број правих издајника интереса српског народа — из његових сопствених редова. Као да је и то један од проклетничких усуда који испуњавају историју српског народа?! Српски народ, паице, можда више но други народи *трагизам своје историје* обележава парадоксалним, али готово континуираним, манихејским расколом хе-

(1) А такве су и следеће књиге: *150 година од доношења Сретењског устава*, реферати и дискусије са научног скупа одржаног у Крагујевцу 7. маја 1985 године, изд. Унив. верзитет „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 1985. стр. 222; Милодраг Јовичић, уредник, *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835—1903*, изд. Српска академија наука и уметности — „Научна књига“, Београд, 1988, стр. 233; Душан Мрђеновић, приредно, *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије и Краљевине Југославије (1805—1941)*, „Нова књига“, Београд, 1988, стр. 291.

ројско-подвижничко-слободарског настојања прогресивних елемената, по правилу у вођству и у масама, на једној страни, али и кукавичко-слуганско-рајетинског менталитета у мањини политиканата и деловима народа, на другој страни. Тога је било у прошлости готово увек, па би фаталисти били склони закључку како се без тога не може ни у нашим временима. Но, ако је све то и тачно — онда се управо са свом оштрином поставља питање: *како и зашто у данашње време одлучно превазилази* ту кобну црту наше историје, па и наше садашњости? Јер, морамо бити начисто са чињеницом да је управо због тога српски народ плаћао ужасну цену, не само за оно што је изборио као за себе повољно достигнуће него и за оно што је представљало његове страховите поразе. При томе, често се радило о бесмисленим жртвама и због тога што је било и превише поверења и некакве наивности, некакве прекомерне праштајуће широкогрудости и према окорелим непријатељима, који никад и ништа друго нису смишљали и радили сем то да што више, брже и „коначније” униште тај *неуништиви српски народ*.

Ако нас прошлост нагони на таква размишљања, онда нас *сурова садашњица* нагони на делања која ће означавати јасно и непосредно упозорење антисрпским снагама — да и оне понешто науче из историје српског народа баш због својих безобзирних и перфидних игара, подмуклих акција, тешких удараца којима желе да ослабе, разоре и униште *биће српског народа*. У прочељу тих антисрпских снага налазе се — зна се добро — тзв. контрареволуционарни проалбански национал-шовинистички покрет на Косову, а стварно ту се ради о деценијама упорно спровођеној *издаји Југославије*, разарању њених темеља, а све зато да би се уништили корени Србије и српског народа. На жалост, та издајничка работа је само наставак оне фаталне антијугословенске и антисрпске коминтерновске политике, прерасле у *стаљинистичку политику* која је много више ухватила корена у прошлости старе и нове Југославије — но што се и сања! А затим, никако и никад се не може пренебрегнути ватиканска србобобија, подмукло негована на верској основи међу блиским и сродним народима на глуг Југославије. У великој мери баш на тој основи су се ковали планови „унијаћења”, то јест покрштавања православних Срба у католичанство. А стравични облици практичних акција у том правцу, поред осталог, испољили су се у геноцидима над српским народом током првог и другог светског рата. При томе, наравно, једна од кључних антисрпских политичких завера одвијала се током два последња столећа и преко непријатељске политике великих сила, вођене и тајним дипломатским каналима и отвореним насртајима на слободу овог народа у суровим ратовима.

Парадоксално је да је српски народ баш у првом светском рату, када је био на ивици физичког уништења, успео да *досегне врхунце своје историјске славе* и на почетку и на завршетку тог светског крвопролића — налазећи се баш као онај одлучујући тег на страни сила Антанте. Србија је била на страни сила победница. Али, баш са таквим улогом у рату, она је у мирнодопским прекрајањима европске карте, што комбинаторицом великих сила али и сопственом широкогрудошћу — понајвише жртвовала за стварање прве Југославије 1918. године. Она је жртвовала сопствену суверену државу, дотле значајну по улози на Балкану, а у

европским мерилима не баш безначајну по својим политичким достигнућима. Уместо добитничке позиције, њој је додељена улога губитника. Зарад те прве Југославије, она је требало да плати некакво имагинарно „југословенство“ губитком свог националног идентитета, у површинским политичким играма мање видљиво, али зато у стварности и превише присутно. И још уз то да задобије оцрњујуће етикете „поробљивача“, „освајача“, „хегемониста“, „унитаристе“, „централисте“, „монархо-фашистичке творевине“, итд. — без икаквих стварних историјских разлога. Јер, историјска је истина да Србија није посегла ни за каквим реваншима као победница, чак ни према онима који су јој пре тога буквално радили о глави.

У тој антисрпској и антијугословенској „игри“ широких размера и далекосежних планова, Србија и српски народ су се нашли на удару коминтерновско-стаљинистичких претендената на доминацију у светском радничком покрету, односно и пре свега над појединим компартијама, па и југословенском, пре свега између два светска рата, али с дуготрајним траговима и после тога. Иако је баш српски народ, не само у Србији већ и широм Југославије и бројчано и организационо представљао кичму народноослободилачког покрета и револуције — од њега се као „природно“ очекивало да својим безграничним жртвама, цементира темеље нове Југославије, да омогући успешно окончање револуције. А када се буду правили коначни биланси и почну брати плодови победе (истински или само привидни, свеједно) — српски народ и Србија ће бити стављени на само зачеље. Ваљда, само зато што је и даље остајала у процепима антисрпске комбинаторике различитих политичких сила, оних на јавној сцени, али ништа мање и оних иза те сцене.

Било како било, тек Србија и српски народ су своје присуство у првој и другој Југославији морали плаћати малтене одрицањем од свог националног идентитета. Они су се учили некаквом „интернационализму“ у којем се подразумева и брисање својих битних обележја и услова нормалног опстајања и напредовања. Они су морали и непосредно да показују порицање сопствене историјске прошлости. И то утолико више и убедљивије уколико се радило о славним периодима, достигнућима, снагама и носиоцима историјске славе, ваљда и зато што је све то другима недостајало. Све је то имало несагледиве последице по Србију и српски народ, у сваком погледу. Међу таквим последицама се налази, свакако, и онај *непојамни и готово срамни положај Србије и српског народа у новој, социјалистичкој и самоуправној Југославији*. Све то представља најдрастичнији облик *историјских неправди* нанетих Србији и српском народу — и то онда када је за то било понајмање разлога које би и најобичнија разборитост могла некако прихватити. А о некаквом стварном оправдању не може бити ни говора а камоли неке утемељености.

Свима нам је добро позната атмосфера тужног и бесмисленог прегућкивања сопствене историје, а нарочито оне њене стране која је заиста светла и по многочем и велика. Чак су генерације рођене у новој Југославији индоктринисане погубним заблудама, неистинама о стварању Југославије и њеном *историјском и државно-правном континуитету*. Кратковида и бирократска идеолошка формула, преузета из мрачног стаљин-

нистичког арсенала, која се своди на гесло „од нас све почиње“ (при чему се увек мисли на ону групу којој се приписује свевласт демијурга историје!) — остављала је духовну пустош и стварала „бела поља“ баш на прошлости Србије и српског народа. Сваки помен и чак помисао на сопствену прошлост стављани су под оптужујућу етикету „национализма“, па чак и „великосрпског хегемонизма“?! Тако се стварао идеолошки нанос антисрпског комплекса израженог и малтене озваниченог у формули „слаба Србија — јака Југославија“, формули која је нанела непроцењива зла и Србији и Југославији управо онда када је добила своје уставноправне изразе и практична остваривања. А зна се да је управо све то оваплотио Устав 1974. године, са свим пратећим републичким и покрајинским уставима, па и системским и осталим законодавством наше земље.

Оне исте снаге које су аранжирале и кројиле судбину Србије и српског народа током низа деценија, на жалост и с позивањем на најсветлије идеале социјализма, принудиле су Србију и српски народ на *кљечање и самобичевање*, ваљда очекујући да ће све то временом уништити сваки траг *националног достојанства*, па чак и историјске самосвести. И заиста, привидно се све кретало у тако пројектованом правцу. Али, историја се и овог пута, канда, поитграла управо с оним који су себи узурпирани „право“ да се играју с историјом једног паћеничког, али часног народа. Онда када се стварао утисак да је све доведено до дна бездана, уништености свих вредности и свега што је кроз историју одржавало *самобитност српског народа*, у време нових обмана с „уставним променама“ (опет на штету и Србије и Југославије, на жалост) — пробудно се српски народ и почео говорити сопственим гласом — не некакву своју себичну и пристрасну „историјску истину“ већ *сурову историјску истину*, непорециву и жестоку тако и толико да напросто пече и сече по свим лажима, које су оптерећивале и српски народ, а богме и још више остале народе ове земље.

Та сурова истина се сводила на просту и запрепашћујућу чињеницу: у социјализму, ето, само Србија и српски народ су уставноправно обезличени, срозани на положај не само недостојан њихове трагичне, али славне прошлости, по свим могућим мерилима, већ и напросто *апсурдан и неодољив* у сваком погледу. Ваљда нигде и никад ниједан народ није доживео — узгред речено и с измењарским доприносом својих политикантских гарнитуре — да буде толико уставноправно понижен, разорен, изложен презирном подсмеху својих многобројних отворених и скривених „не-пријатеља“, сврстаних у разне *антисрпске коалиције*. Мора се рећи следеће: до тога је дошло не само због објективне снаге тих коалиција него и због оног кобног кукавичлука владајућих гарнитуре у самом српском народу. Оне су нанеле несавладиве штете сопственом народу и, вероватно, омогућиле да се учине све оне неправде које су толико драстичне и неподношљиве да су заиста веома опасно доприносиле стварању *гнева и револта* у самом српском народу који није — на срећу — заборавио своју прошлост, који није изгубио основе самосвести, који се није препустио оној „неумитној судбини“ коју су му скројиле разне антисрпске коалиције. Изгледа да су се баш оне жестоко превариле у својим мрачним прорачунима!

Када на то подсећам, наглашавам, никако не мислим на било какве *ревандикације или историјске ресантимане*, већ само на ону неопходност да се успостави она *елементарна историјска правда* — да и Србија и српски народ буду равноправни и у приближно једнаком положају какав имају остали народи Југославије. Ако нису заслужили и бољи и повољнији положај од других народа, ваљда нису заслужили баш то да буду нека врста „кажњеника“ зато што су имали историјску прошлост, у неким раздобљима и славом овенчану?!

Србији и српском народу није потребно никакво романтичарско идеализовање сопствене историје. Уосталом, баш њени интелектуалци, ранијих генерација и ових данашњих, и превише су рекли горких речи на рачун слабости свог народа, па и слабих тачака у сопственој историји. Камо среће када би и сви други тако и толико имали смелости и самокритичности да своју историју погледају отворених очију, не превиђајући нарочито оно што је „неповољно“ и „деградирајуће“. Можда би се и данас имало више међусобног разумевања, па и освешћења о *судбинској повезаности* унутар ове Југославије?

Ето, сва ова наизглед удаљена и опора размишљања само подстичу *потребу сагледавања историјског значаја и значења историје српске уставности*. А та уставност се не може сада и накнадно ни аранжирати, ни правити, ни исправљати. Она је таква — каква је: неоспорна по својој упечатљивости, непорецивости, уверљивости. И то не само по оним политичко-правним документима који се уобичајено третирају као показатељи уставности, већ и по оном стварном историјском току у наведеном раздобљу, по оним драматичним збивањима која стоје иза свих наведених докумената. Јер, никако не би требало заборављати на *историјски тоталитет* у којем су сви уставни документи само *својеврсни белези*, они *специфични симболи* у којима и преко којих откривамо некадашње државно-правне структуре, односе, институције, снаге и људе који су дејствовали и стварали историју. И ушли у историју, неопозиво и засвагда. И не морамо бити баш неки велики znalци или специјалисти, па да у сразмерно скромним збиркама и непретенциозно приређеним — успемо да сагледамо *величину и трагику уставноправног развоја Србије* у модерно доба. Просто је несхватљиво, а свакако и задивљујуће, у каквим је изузетно тешким историјским приликама један премали народ, заправо оно његово *„историјско језгро“* готово с експлозивном снагом избио на историјску сцену, са свим својим суштинским и формалним обележјима. Налазећи се на „гачкама пресека“ интереса и претензија великих царевина — Отоманске, Аустро-Угарске, Русије, па и неких других земаља, Србија је стварала своју историју. Српски народ, она „сиротиња-раја“ коју су пет векова газили свемоћни освајачи и поробљивачи — израстали су у истинског *историјског субјекта*, дотад оптерећеног неурошћу, неписменошћу, заосталошћу, онемогућеног да културно напредује. А поврх свега управо тај и такав народ није био вичан ни малој ни великој политици, оним искуствима политичке умешности и делања нарочито на једној сцени на којој се нашао, у приликама које су одређивале заузимање политичких ставова, утврђивање некакве политичке стратегије и тактичких подухвата. Ипак, и поред свих поменутих историјских дефицита Србије, у њој су се некаквом чудесном ренесансом откри-

вале неслућене снаге политичког вођства, народне самосвести, исконског слободољубља, херојског пожртвовања, силовитости и непоколебљивости, што је све представљало својеврсно „самооповргавање” дотадашњих обележја бића српског народа. Као да га нико до краја и на прави начин и није познавао! Понижен и погажен до крајности пуних пет векова, он је израстао до неслућених висина. И то чак на пољима на којима је политички вештина безуслован чинилац сваке стваралачке акције. А управо све то је морало да се покаже *градилачком стремљењу у достигнућима на пољу уставности.*

Не треба заборавити да се документарна уставност појавила као *историјска новина* у САД тек 1787. године (доношењем првог модерног устава у свету), да би само две године касније, у француској револуцији 1789. године, уследило доношење славне *Декларације о правима човека и грађанина* и пар устава у току неколико година. То су постале оне најзначајније цивилизацијско-културне тековине и револуционарних прерата и модерног доба. Иако је све то имало неслагледив историјски значај, па и одјек у развијенијим европским земљама, чудно је да је у оној малој и бедној Србији све то нашло плодно тле, већ од почетка па све више и неминовније. Док су велике и сразмерно развијене земље, можда и због бојазни од таласа револуције из Француске, донекле и зазирале од уставности коју је лансирала револуција, мала Србија се својом ослободилачком борбом и истовременом револуцијом, током више деценија, укључила у тај талас стварања *модерне уставности.* Није она ни чекала ни била оптерећена комплексом инфериорности ни у таквим подухватима. *Она је градила своју уставност по сопственој мери.* Отпори су били не може бити већи, јер су се готово све силе завериле нарочито против таквих претензија ове чудне мале, али значајне политичке снаге на балканским просторима. У таквим околностима заиста је била неопходна изузетна политичка проницљивост, једно право визионарство, а да се не говори о потреби дипломатске вештине да се некако доскочи и неповољним приликама и превише политички и дипломатски искусним противницима, сврстаним у великим царевинама. Јер, не треба заборавити да је Србија била само једна периферна турска провинција, да је својом оружаном борбом навукла на себе и гнев моћне Порте, да је у сопственој средини дуго, скоро у свим фазама сопственог развоја, била оптерећена суровим међусобним обрачунима разних група, двеју супарничких династија, политичких партија, локалних и средишњих старешина који су се борили за некакву власт и превласт. Али, ма како то парадоксално изгледало — по мом мишљењу — баш све то заједно је погодновало стварању модерне „конституције” као неке врсте гаранције за све — против свих других. Некако су сви били једнако расположени и против појаве модерне уставности, али и за њу, као неку врсту „плода времена” који оваплоћује компромисна решења, прихватљива за све, макар и невољно. И управо због свега тога развојна путања српске уставности није ни праволинијска, ни само усходна: она је драматично обележавање оних достигнућа и превратних тачака, кроз које је Србија пролазила борећи се за своју државно-правну самосталност. И зато, у свим уставним менама огледају се најдраматичнија збивања која су испуњавала историју Србије у једном тешком и претешком раздобљу.

Из напред поменутих разлога, морамо стално наглашавати да недовољно познајемо сопствену историју, како ону општу тако и у појединим њеним сегментима. Зато није ништа необично што *уставноправна историја* представља једно од оних „белих поља“ наше прошлости. И баш зато и баш данас, у актuelним расправама о уставним променама, морамо посегнути за оним што је саставни део наше прошлости. Због смишљеног моћничког „одузимања историје“, али и због оног пословичног немара који нас „краси“, морамо знати корене и развој српске уставности. Та уставност није од јуче, а није ни поклоњена од стране неког ко је себи превише узурпирао моћи да подарује судбоносна уставна решења. Она је извојевана милионским жртвама наших предака. И управо зато се не смемо мирити с апсурдним и наметнутим, стицајем околности, садашњим уставноправним неправдама.

По природи ствари, свакако у том настојању треба да предњаче кругови стручњака, а пре свега научника и правника. Они су најнепосредније повезани с том материјом, као предметом свог проучавања и професионалног бављења. Самим тим, пак, претпоставља се и одговарајуће упознавање студената с овим стварима, свакако много више и систематичније но што је то, евентуално, до сада чињено у склопу наставе појединих предмета. У ствари, налазим да није довољно овим се бавити само у настави историје државе и права народа Југославије, а ни уставног права: ваљало би на прикладан начин упознавати све студенте с уставним развојем Србије, у редовним и посебним предавањима у уџбеницима, у научним и стручним радовима. Нарочито у третирањима појединих питања, везаних за поједине државноправне установе. Јер, све су то тековине и чињенички материјал, који ваља увек имати на уму, користити, показивати, учинити блиским и темељним за разумевање каснијих и садашњих уставних стања.

Али, све ово припада и много ширим круговима. Ту је, пре свега, слој интелектуалства који представља првог носиоца културе сваког, па и нашег народа. Интелектуалци и културни посленици, мора се рећи, у последње време, много више но иначе показују интересовање за уставноправну проблематику, јер садашња суморна свакидашњица управо такве захтеве намеће. Чак и они интелектуалци који су се затварали у своја уска културна подручја сада увиђају да морају бити довољно упућени у основна питања устава и уставности, пре свега зато што се баш ту налазе оне политичко-правне претпоставке извесних решења и стања карактеристичних за непожељне токове културног развоја последњих деценија. Осим тога, уставноправна прошлост нашег народа представља један од најважнијих делова наше културне историје и то оног времена у ком се култура српског народа заснивала као модерна и примерена европским токовима и тековинама. Нема културе без политичко-правних оквира, па се непрекидно ваља залагати за оне просторе у којима је културни развој једино могућ и плодотворан. Устави су увек постављали и услове, али и границе слободе културног стваралаштва, па није свеједно каква су уставна решења и која се тичу непосредне културе, али и свега осталог.

Међутим, све ово представља само својеврсне сегменте упознавања народа са његовом *уставноправном прошлошћу*. А то значи, пре свега

потребу да политички посленици своју активност повежу и с историјатом уставности Србије и српског народа. Ако су деценијама разне политичке гарнитуре више водиле рачуна о свом додворавању, услужништву и беспоговорном следбеништву наспрам оних који су изнад њих стајали, онда нова вођства и шири кругови политичких активиста имају и додатне обавезе да покушају исправити неподношљиве неправде, апсурде, нормалног опстајања сопственог народа. Они сносе велику одговорност, али имају и понајвише могућности да се што-шта и што пре и што примереније исправи, догради, промени у уставној структури целе земље и посебно Србије. Са таквим политичким вођством и таквом политичком активношћу може се активирати и маса народа, обичних грађана који најнепосредније, у свакидашњици и на својој кожи осећају оне изопачености, оне кризне провалије, у које је народ доведен једном антијугословенском и антисрпском политиком, на жалост често и вешто маскираном разним идеолошким маглама. Народ се, на срећу умногоме и сам освестио баш на основу сурових искустава кроз која је пролазио, нарочито од 1974. године, дакле под окриљем тог најгорег устава у нашој историји. Најзад, све ово није само ствар српског народа. То је подједнако и ствар свих осталих народа наше земље, па и националних мањина, наиме свих грађана који треба да буду правно једнаки, па и с подједнаким шансама опстајања и људског живљења у својој земљи. Треба већ једном прекинути мутне таласе историјских аверзија, па и атавизама, који су нанели толико зла свим нашим народима, а нарочито српском. Српски народ је много више заслужио, не само поштовања, него и свега другог што се сматра саставним делом опстајања у заједници с осталим народима. Они који су наметали српском народу понижавајућа „уставна решења“ чак и под перфидним обландама да су то „самоуправна решења“ требало би да знају да више неће бити могућности да се несметано „играју игре“ са судбином српског народа, као да је то и даље некаква „раја“, политички недоучена и напосто толико наивна да се с њом може свакако манипулисати, наметати јој и оно што буквално доводи у питање политичко бивствовање тог народа, уништавање његове прошлости — да не би имао ни будућности. Исто онако како, уосталом не без разлога, други народи претендују на сопствену самобитност природно је да један такав народ какав је српски, поред осталог и због историје коју је имао и због улоге која му и данас припада — има ништа мање разлога и права на *сопствену самобитност*. При томе, велика је особина баш Србије и српског народа што не тражи ништа ни више ни посебно, већ само оно што већ припада осталим народима у заједничкој Југославији.

Најзад, овакве публикације морале би некако угледати света и на *страним језицима* — да би и инострана јавност, пре свега она научна и политичка, имале и непосредне могућности да се упознају са правим стањем ствари, с историјом српске уставности, с положајем који му је наметнут и стањем у ком се сада налази. И да би на прави начин схватили политичке снаге и излазак на сцену српског народа — јер је, ето, на жалост, натеран да у мирнодопско време започне борбу за исправку историјских неправди које је доживео. То је утолико неопходније и ургентније што антисрпске снаге нису тако безазлене и неактивне на међународној политичкој позорници. Оне су у прошлости настојале да што ви-

ше нанесу зла српском народу, а то настоје да учине и данас, а свакако ће покушати да то учини и убудуће.

Зато, никако због некаквог националног егоцентризма, нетолеранције, ускогрудости, већ пре свега због своје часне прошлости, својих трагичних историјских искустава — српски народ је доведен у ситуацију *пужног самоосвећивања* као једног од услова нормалног бивствовања. Исто онако како је у великим народима поникла мисао: *прави патриотизам не значи само воleti своју земљу, него и њену прошлост* (Fustel de Coulanges: *Le véritable patriotisme, ce n'est pas seulement l'amour du sol, c'est l'amour du passé*) — исто тако, а можда и много више, у „малим народима”, какав је и српски, овакав став има и умногостручену вредност. Великим народима је увек и у свему било лакше, но свим малим народима. Али, баш зато мали народи и морају непрестано бити наоружани одлучношћу и мудрошћу да бране сопствени опстанак.